

Етнолошка библиотека

Књига 62

Уредник
Мирослав Нишкановић

Рецензенти
Проф. др Саша Недељковић
Др Љиљана Гавриловић, виши научни сарадник

*Рецензентска комисија Филозофског факултета
Универзитета у Београду*

Проф. др Иван Ковачевић, Одељење за етнологију и
антропологију Филозофског факултета у Београду
Проф. др Весна Вучинић, Одељење за етнологију и
антропологију Филозофског факултета у Београду
Др Младена Прелић, виши научни сарадник

Уређивачки одбор

Проф. др Мирјана Прошић-Дворнић (Northwood University
Midland, SAD), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски фа-
култет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача,
Београд, проф. др Младен Шукало (Филолошки факултет
Универзитета у Бањалуци, РС, БиХ), проф. др Бојан Жикић
(Филозофски факултет Универзитета у Београду), др Петко
Христов (Етнографски институт с Музеј, БАН, Софија, Бу-
гарска), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ,
Београд), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски ин-
ститут САНУ, Београд), проф. др Димитрије О. Големовић
(Факултет музичке уметности, Београд), др Срђан Катић
(Историјски институт, Београд), др Драгана Антонијевић
(Филозофски факултет Универзитета у Београду).

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства културе, информисања и информационог друштва
Републике Србије

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ КАО НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Зборник радова са научног скупа
КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ У XXI ВЕКУ

Уредио
Бојан Жикић

Београд
2011

Научни скуп:

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ У ХХІ ВЕКУ

Програмски одбор:

Проф. др Владимир Рибић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду
(председник)

Проф. др Бојан Жикић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Проф. др Драгана Антонијевић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Проф. др Милош Миленковић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Др Младена Прелић, виши научни сарадник
Етнографског института САНУ

Организациони одбор:

Проф. др Данијел Синани, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Марија Ристивојевић, МА, истраживач-сарадник
Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Марија Крстић, МА, истраживач-сарадник Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Овај Зборник радова представља крајњи резултат научног скупа "Културни идентитети у ХХI веку", који је одржан 15.12.2011. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, у оквиру пројеката које је финансирало Министарство културе, информисања и информационог друштва Републике Србије: *"Ни тамо, ни овде" – Културно наслеђе и идентитет гастарбајтерске популације, Урбано културно наслеђе и религиозност у савременом контексту и окружењу, Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе.*

Скуп је организован од стране Одељења за етнологију и антропологију и Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, чији чланови су ангажовани као истраживачи на датим пројектима, а који су узели учешће у раду тог скупа. С обзиром на то да су пројекти замишљени као трогодишњи, односно да се реализују по фазама, идеја организатора скупа била је да њиме представи резултате рада у првој фази. У том смислу, нагласак је стављен

на проблематику културног идентитета уопште, тачније на његово одређење у смислу нематеријалне културне баштине у нашој средини, одакле је проф. др Бојан Жикић, руководилац пројекта *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*, позван да одржи пленарно предавање у којем би представио оквире дефинисања културних идентитета као заједничког истраживачког именитеља проблематике којој је посвећен скуп, те форматирао дискусију у оквиру скупа.

На скупу је одржано једно пленарно предавање и поднето девет научних саопштења.

Проф. др Владимир Рибич,
председник Програмског одбора

Ana Banić Grubišić

*Institut za etnologiju i
antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
agrubisi@f.bg.ac.rs*

Marija Krstić

*Institut za etnologiju i
antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
marija.krstic@f.bg.ac.rs*

Radionica "Gastarbajteri – šta znamo o njima?" Istraživanje stavova/predstava studenata etnologije i antropologije o gastarbajterima*

Apstrakt: Na osnovu saznanja dobijenih prilikom razgovora sa studentima na radionici posvećenoj antropološkom razumevanju kulturnog identiteta gastarbajtera, u radu se izlažu osnovna pitanja i problemi u vezi s antropološkim proučavanjem date grupe. Cilj istraživanja je sticanje uvida u stavove/predstave koje studenti etnologije i antropologije imaju o gastarbajterima.

Ključne reči: gastarbajteri, predstave studenata, kulturni i društveni identitet radnih migranata

* Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja koja su sufinansirana iz projekta Ministarstva kulture RS: "*Ni tamo ni ovdje*" – kulturno nasleđe i identitet gastarbajterske populacije i Ministarstva prosvete i nauke RS: *Identitetske politike Evropske unije: Prilagođavanja i primena u Republici Srbiji* (177017) i *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035).

Uvod

U okviru projekta Ministarstva kulture RS "Ni tamo ni ovde: kulturni identitet gastarbajtera i predstave o njima" na Filozofskom fakultetu održana je 17.11.2011. radionica sa studentima četvrte godine Odeljenja za etnologiju i antropologiju pod nazivom "Gastarbajteri – šta znamo o njima? Antropološko razumevanje kulturnog identiteta gastarbajtera". Želele smo da saznamo kako studenti etnologije i antropologije percipiraju fenomen radnika na privremenom radu u inostranstvu, pogotovo ako se ima u vidu da je "fenomen" gastarbajtera bio nedovoljno proučavan u dosadašnjoj etno-antropološkoj produkciji (v. Kovačević i Krstić 2011). U slučajevima kada ne postoji lično poznanstvo/susret/rodbinske veze sa gastarbajterima, predstave o njima se uglavnom stiču iz masovne kulture, npr. kroz književnost, dokumentarne i igrane filmove, televizijske serije, štampane i Internet medije itd. (v. npr. Marković 2005).

S obzirom na to da etnologija i antropologija izučavaju, između ostalog, kulturne predstave, identitetske prakse i lične narative,² zanimalo nas je kakva stanovišta o gastarbajterima imaju studenti završne godine studija. Smatramo da je diskusija koja se razvila na ovoj radionici pružila vredna saznanja iz više razloga. Stekli smo uvid, pre svega, u neke stavove koje studenti etnologije i

² U skorijem radu smo se bavile narativima gastarbajtera, v. Antonijević, Banić Grubišić, Krstić (2011); Antonijević (2011).

antropologije imaju o gastarbajterima, a koji su bili isprepletani sa stanovištima i predstavama koje studenti imaju kao poznanici/unuci/prijatelji gastarbajtera ili meštani tipično "gastarbajterskih krajeva", dok smo, sa svoje strane, ponudile neke druge interpretacije. Za razliku od vremenski ograničenih terenskih etnografskih istraživanja, studenti, poreklom iz istočnih delova Srbije, u dodiru su sa gastarbajterima i njihovom kulturom na svakodnevnom nivou.

Radionica, koju su vodili prof. dr Ivan Kovačević, prof. dr Dragana Antonijević, Ana Banić Grubišić i Marija Krstić, sastojala se iz tri dela. U prvom delu radionice studenti su gledali film "Stranac tamo, stranac ovde" autorke Sandre Mandić, u režiji Nikole Momčilovića, iz 2007. godine, dostupnog na sajtu B92. Zatim je prof. dr Kovačević održao predavanje o mogućnostima, prednostima, ali i nedovoljnostima antropološkog izučavanja gastarbajtera. U poslednjem delu radionice, Ana Banić Grubišić i Marija Krstić su moderirale i vodile diskusiju u vezi filma, izlaganja prof. Kovačevića i o potencijalnim temama i osvrtima na buduća antropološka istraživanja. U radionici koja je trajala tri sata učestvovalo je ukupno 15 studenata,³ od kojih su neki u julu 2011. godine, u okviru letnje terenske prakse u Knjaževcu i okolini, proučavali identitet gastarbajtera pod rukovodstvom Ane Banić Grubišić.

³ Svim studentima se srdačno zahvaljujemo na saradnji.

Gastarbajteri – šta znamo o njima? Antropološko razumevanje kulturnog identiteta gastarbajtera

Radionica je započeta projekcijom dokumentarnog filma "Stranac tamo, stranac ovde". Postoji nekoliko razloga zašto smo izabrali ovaj film. Pre svega, zbog njegove dostupnosti (preko Interneta). Zatim, film uključuje nekoliko perspektiva: intervju sa prvom, drugom i trećom generacijom gastarbajtera u Istočnoj Srbiji i u Beču, intervju sa lokalnim negastarbajterskim stanovništvom iz Kučeva i intervju sa državnim službenicima koji se bave pitanjem gastarbajtera u Srbiji (Ministarstvo za dijasporu, opštinska uprava Kučevo) i Austriji (magistrat u Beču, odeljenje za strance), te prikazuje gastarbajtere u dve kulture.

U filmu je akcenat stavljen prevashodno na materijalnoj kulturi gastarbajtera, odnosno, u prvom planu su njihove grandiozne kuće i skup nameštaj koji je uglavnom donet iz inostranstva, dok film prati muzička podloga u vidu "prigodne" turbo-folk i, ređe, klasične muzike. Budući da je najveća pažnja posvećena pokazivanju njihovog, teškim radom stečenog, bogatstva – vizuelnim prikazima njihovih kuća, stiče se utisak da je ovaj film pre svega o gipsanim kipovima – pošto su "lavovi" u centru pažnje. Naslov filma, često korišćena krilatica kada je reč o gastarbajterima i krilatica koju i oni sami koriste, ima za cilj da pokaže da su oni neuklopljeni i tamo i ovde, da su stranci i u zemlji matici i u zemlji imigracije. Uprkos dostupnosti više perspektiva, čini nam se da je, zbog preteranog fokusa na materijalnu kulturu i rasipništvo karakteri-

stično za gastarbajtere, film ostao zatvoren u stereotipe koji o njima vladaju, ne ponudivši drugačije interpretacije, npr. gastarbajtersku snalažljivost, istrajnost i odlučnost da odu iz Jugoslavije i Srbije, da započnu i potom uspeju da izgrade nove živote.

Studenti su o odgledanom filmu imali izrazito kritičan stav i većinom su smatrali da su gastarbajteri u filmu prikazani sa podsmehom i na negativan način:

– Upotreba, čak zloupotreba tog njihovog glasa, sa željom da se predstave verovatno najbolje što mogu, da pričaju o tim stvarima kakve verovatno jesu, kako ih oni sami vide, da pokazuju svoje spavaće sobe i sve ostalo, neki ljudi bi rekli: znate šta, neću ja vama da otvaram vrata svoje spavaće sobe, a onda vi uzmete pustite neku muziku i napravite od svega toga cirkus.

Jedno od pitanja o kome se u ovom delu radionice najviše razgovaralo bio je "da li gastarbajteri treba da se pravdaju zbog izabranog načina života?" i da li mi kao antropolozi možemo (ako je to uopšte potrebno) da odbranimo njihove stavove, njihovu gastarbajtersku kulturu? Najveći broj odgovora studenata odnosio se na pitanje ulaganja njihovog novca stečenog radom u inostranstvu, i diskusija na radionici je bila usmerena upravo ka ovoj oblasti života gastarbajtera. Na kraju smo zaključili da način na koji film prikazuje gastarbajtere ne odudara toliko od toga kako *neki* gastarbajteri žele sebe da vide – *neki* žele da budu prikazane njihove spavaće sobe i *neki* žele da budu prikazani njihovi gipsani lavovi i labudovi, ali drugi ne. Takođe, većina njih shvata da nisu prihvaćeni ni u Srbiji ni u Austriji, ali film

ne prihvata takav način života, kao moguću opciju. Ono što film spominje na kraju, a što i dalje ostaje nedorečeno jeste da Srbija ekonomski jako zavisi od gastarbajtera i od gastarbajterskih doznaka i od njihovih ulaganja.

Problemi i pitanja gastarbajterskog kulturnog i društvenog identiteta

Iako većina studenata poznaje nekoga ko je otišao na privremeni rad u inostranstvo, čini nam se da u početku nisu želeli da pričaju o svojim iskustvima. S tim u vezi postavljaju se pitanja: da li su gastarbajteri u Srbiji postali naši "unutrašnji drugi" kojih se na neki način "stidimo", prema čijem životnom stilu imamo negativan stav i o kojima najčešće ne govorimo, a kada govorimo, to je u onim prilikama kada želimo da izrazimo naše neodobravanje njihovog načina života kojeg interpretiramo u okviru nekakve kič "gastarbajterske materijalne kulture" i prekomernog trošenja novca?

U razgovoru sa studentima nametnulo se nekoliko tema – odnos javnosti i lokalne zajednice prema gastarbajterima, sličnosti i razlike između različitih migracijskih perioda, važnost gastarbajterskih doznaka za srpsku ekonomiju, pitanje modernizacijskog uticaja gastarbajtera i slično. Većina studenata je naglasila dvojnost "ni tamo, ni ovde", odnosno višeslojnost kulturnog i društvenog identiteta gastarbajtera koji potiče iz njihovog različitog ponašanja u Srbiji i inostranstvu.

– Na primer, kada smo bili u Minićevu u poseti romskoj porodici koja je živela od socijalne pomoći u inostranstvu, koja je po materijalnoj kulturi ličila na gastarbajtere. Oni su i dalje klasični gastarbajteri iako nisu radili.⁴

Na osnovu ličnog iskustva, studenti su istakli neodrživost podrazumevanja da su "svi gastarbajteri isti", ili homogena grupa. Pored toga, u zavisnosti od regiona u Srbiji, gastarbajteri su na različite načine prihvaćeni. Jedan student je ukazao na problematiku vlaškog identiteta, odnosno na odnos lokalne zajednice prema Vlasima gastarbajterima i prisutnu etničku i socijalnu distancu.

– Poznajem taj resavski kraj. Njegova specifičnost je u tome da je to rudarsko mesto i da u njemu živi više različitih nacija i veroispovesti, i tu prosto ne postoji nekakva etnička distanca u tom nekom pogledu. Sa druge strane vlaška populacija je ona koja se gotovo isključivo bavi poslovima u inostranstvu. Dakle Vlasi su gastarbajteri i oni postaju "drugi" na nekoliko različitih osnova – na etničkoj i na verskoj osnovi (iako se oni izjašnjavaju kao pravoslavci na drugačiji način proslavljaju svoje ceremonije), prostorno su drugi jer žive izdvojeni iz centralne zajednice, najčešće po okolnim brdima, i postaju, konačno, ekonomski drugi jer najveći deo novca zarađuju kao gastarbajteri. U odnosu na Vlahe, Srbi i Hrvati imaju manju socijalnu distancu između sebe. To je vrlo interesantna pojava i Vlasi se (najčešće među mlađim ljudima) zovu gastosima ili strejndžerima, to je univerzalni termin. Svi oni iz inostranstva dolaze obično u letnjem periodu i za to mesto je specifičan 6 avgust – proslava Dana rudara. Oni se dele po gru-

⁴ O romskim gastarbajterima, v. Banić Grubišić (2011).

pama, odnosno oni se druže međusobno – imaju svoja mesta za proslave, svoje kafane, potpuno izdvojeni od ove druge zajednice. Među mladima čak dođe i do tuča, po toj nekoj osnovi. I to pokazuje da se lokalna zajednica štiti od stranog tela koje na neki način remeti taj red i mir. To je ta neka liminalna faza, jer oni obično dolaze u vanrednoj situaciji, za vreme praznika ili proslava kada se remeti ta neka uobičajena kolotečina zajednice i sama lokalna zajednica stavlja socijalnu distancu prema njima.

Pitanje koje je izazvalo posebnu pažnju i interesovanje studenata bilo je da li javnost i lokalna zajednica prema gastarbajterima ima pozitivan ili negativan stav.

– Sam koncept njihovih ulaganja, to je individualna stvar, ono što je važno, to je onaj osećaj koji oni imaju, koji prenose, osećaj te zbunjenosti da li pripadaju tamo ili ovde. Mi ih od početka gledamo kao nekakve uljeze, imamo negativan stav, ne možemo da shvatimo ljude koji se vrate, te povratnike koji naprave kuću il' nešto.

– Kod mene u kraju nema gastarbajtera, to nije gastarbajterski kraj, ali uvek ima ljudi koji su otišli u inostranstvo da rade. Uglavnom su to bračni parovi ili samo muškarci, koji odlaze na neko vreme i ne zadržavaju se čitavog života u inostranstvu. Odnosi sa lokalnom zajednicom su normalni. Jedino što je primetno jeste da kod lokalnog stanovništva ima s jedne strane malo zavisti, koja uglavnom postoji prema ljudima koji imaju nešto više novca, a s druge strane ima više sažaljenja. Najčešće može da se čuje 'jadni oni, eto mučili su se ceo život i šta sad' ili za te starije ljude nakon povratka 'eto jadan, nije vido beli dan, doš'o i umro'. Možda je to način da se stanovništvo uteši zato što nema toliko novca, pa sad mora da nađe za sebe neki način da ka-

že ipak je nama super, jeste da nemamo novca ali smo eto tu, slobodni, ne radimo, sedimo ispred prodavnice, ili šta god.

– Gastarbajteri su, rekla bih klasa, sloj, kojih se javnost u Srbiji stidi i želi da napravi neki otklon pa ih ili vezuje, ili češće govori o grupama koje nisu etnički u potpunosti srpske. To su ili Romi ili Vlasi, ili tako neke mešane kategorije.

Studenti su gastarbajtere opisivali kao grupu/zajednicu kod koje postoji snažna unutrašnja identifikacija.

– Još jedna stvar koja može da se primeti jeste da kada dođu Srbi gastarbajteri, što iz Frankfurta, što iz Beča, ili iz Italije, oni se drže zajedno, druže se među sobom kada su u Srbiji. Znači taj njihov neki međusobni odnos koji je postojao tamo, održavaju te odnose i u Srbiji. Evidentno je da postoji to neko unutrašnje povezivanje, da se oni grupišu po tom principu, kada su ovde ti ljudi imaju više kontakata sa onima koji imaju isto iskustvo. To je evidentno.

Odnos lokalne zajednice prema gastarbajterima

Pojedini studenti smatrali su da je "u određenju gastarbajtera" značajnije to kako njih posmatra lokalna zajednica i preporučili su da bi se u narednim istraživanjima trebalo fokusirati baš na ta dva aspekta: kako gastarbajterere vide/doživljavaju u lokalnoj zajednici; kako gastarbajteri sebe predstavljaju; i na kraju, ispitati kako lokalne vlasti vide gastarbajtere.

– Ja mislim da ih lokalna zajednica posmatra baš onako kako se oni predstavljaju. Imam primer za to – reč je o jednom dečku

iz sela u jugoistočnoj Srbiji, čija je mama otišla da radi u Švajcarsku pre dve godine. Oni su do pre dve godine, dok njegova majka nije otišla u inostranstvo, živeli sasvim normalno, imali su baštu gde su gajili paradajz i krastavce. Taj dečko je prošle godine slavio svoj 24 rođendan tako što je pozvao orkestar, napravio šatru, to je baš bio vašar i bilo je za celo selo. To je jedan primer kako on želi da pokaže da on sada ima novac i da može da ugosti celo selo. Drugi primer su moji rođaci. Brat moje bake je sa 18 godina otišao u Francusku da radi. Otišao je sa suprugom. Oni su u Srbiju dolazili na svake dve godine i deca su im živela ovde. Kod njih nema tih lavova i labudova, nema tih fontana, nema ničega od tih primera gastarbajtera. Oni imaju malo više novca, malo bolje žive, ali nije to sad neka drastična razlika, kao što je slučaj sa tim dečkom koji proslavlja rođendan sa celim selom. Zavisi kako oni žele da ih ta lokalna zajednica vidi.

– Moja sestra koja živi dole na jugu, u Aleksincu, pre par godina je bila u vezi sa jednim dečkom koji je otišao u Švajcarsku da radi. On se tamo zaposlio i zaradio je isto neke velike pare, sada više ne dolazi u Aleksinac, ali joj redovno šalje stvari koje pre nije mogao da priušti. On je isto sagrađio veću kuću, ali nema lavove ili nešto tako, mada jeste malo kičeraj. S druge strane, pre oko godinu dana došao je iz inostranstva jedan dečko, baš u njihovu ulicu. Doveo je sa sobom ženu iz Nemačke i sad grade kuću, imaju lavove i sve. U toj njihovoj ulici su sve kuće jednospratne, a dosta kuća je i nezavršeno, bez urađene fasade. Kuća ovog dečka je jedna ogromna kuća sa belom ogradom, sa bazenom i fontanama u dvorištu. Lokalno stanovništvo različito reaguje – za ovog mladića što je još uvek u Švajcarskoj oni vole što je on tamo uspeo, što zarađuje pare i šalje ih svojoj porodici, dok za ovog dečka koji je sad došao, kažu 'on je mafijaš, ko zna kako je stekao te pare'.

Materijalna kultura gastarbajtera

Materijalna kultura gastarbajtera, odnosno "rasipništvo" je jedan od najčešće analiziranih aspekata u istraživanjima gastarbajtera. S obzirom na ekonomsko preterivanje, karakteristično za gastarbajtere u Srbiji i visok nivo štedljivosti i skromnog života u inostranstvu, više autora je ispitivalo ovu diskrepancu (v. Bratić i Malešević 1982; Ромелић и Стојановић 1989; Антонијевић 2000; Marković 2005). Prema Dobrili Bratić i Miroslavi Malešević (1982, 144, 147, 149-150), grandiozne (i većinom prazne) kuće imaju stambenu, obredno religijsku i estetsku funkciju, kao i funkcije ulaganja, odnosno "trošenja" kapitala i isticanja društvenog statusa dok, pod latentnom funkcijom autorke smatraju integraciju porodice koju kuća pruža.

– Ja mislim da gastarbajteri to pakupe odande, da oni to vide tamo, da su zapadno-evropske kuće uređene tamo sa tim, ali verovatno da ove gastarbajterske nisu istog kvaliteta, niti figurice, niti modeli.

– Ono što je meni u stvari zanimljivo je to što na njihovom primeru, ne znam za neke druge grupe koje raspolažu svojim novcem, da svako od nas daje sebi toliko prava da komentariše to na šta su oni potrošili novac. Mislim, mi to sa punim pravom komentarišemo, ja prva, i sad recimo kad vidim nekog groznog 'jao vidi ovi, šta je ovo', ali nekako kao da se gubi iz vida da je to stvarno njihov novac koji su oni zaradili i da bi i njih kao grupu trebalo poštovati. Treba staviti sebi ogradu od nekog takvog pristupa gde mi možemo da kažemo – jao ovo je kič – i da ih recimo na osnovu toga razlikujemo od nekih drugih ljudi koji

odlaze u inostranstvo da zarade novac. Kao što se ovde sad ispostavilo da ih razlikujemo, osim toga da li imaju lavove ili nemaju lavove. Mislim to nije suština njihove pozicije u društvu.

Pitanje terminologije i novi-stari migranti

Iako su radne migracije postojale i ranije, gastarbajteri su fenomen vezan pre svega za drugu polovinu XX veka i obnovu zapadnoevropskih država posle II svetskog rata. Kada su u pitanju jugoslovenski radni migranti, sam naziv "radnici na privremenom radu u inostranstvu" je uveden 1971. godine (Vuksanović 1996, 298). Prema novijim istraživanjima, gastarbajteri postaju deo šire mreže transkulturalnih zajednica (v. npr. Vertovec 1999). Onako kako su u literaturi gastarbajteri najčešće tretirani jeste kroz pojam transmigranata. Pojam transmigracija pokazuje da postoji taj koegzistentan odnos s obe ili više zajednica; da oni zadržavaju i usvajaju više grupnih identiteta koje pokušavaju paralelno da održe; održavaju veze i u zemlji matici i u zemlji imigracije koje mogu paralelno da funkcionišu.

S tim u vezi, pitale smo studente šta misle o ekonomskim migracijama posle dvehiljaditih, da li su ti emigranti po njima isto gastarbajteri ili je u pitanju neki novi fenomen? Da li je termin gastarbajter (nem. gost-radnik) primenljiv i u njihovom slučaju, ili bi možda prigodnije bilo da se za te ljude "smisli" neki novi termin?

– Meni je to nelogično – svi oni idu i zato su isti. Pa ne mogu biti isti, da bez obrazovanja rade posao za koji će biti bolje plaće-

ni, kao za isti posao za koji bi bili plaćeni ovde. Znači neki lošiji, nekvalifikovani radnici koji taj svoj kapital ulažu tako kako ga ulažu, možda zato što su mislili da će im se to isplatiti, to nije ni bitno, ili neko ko ode eto tako, pa tamo i radi sticajem okolnosti ili ne znam već šta.

– Što se tog pitanja tiče, ja ne znam stvarno kakve su suštinske razlike među njima – onim gastarbajterima od ranije i onima koji odlaze sad. Ako je problem samo u tome što termin gastarbajter ima određeno značenje ovde, značenje koje je pogrdno, i prosto ima rep za sobom što bi rekli, pa onda 'ajde da smislimo neki drugi fini termin, za neke finije ljude, jer oni sa lavovima to su gastarbajteri, a ovi koji odu pa rade neke fine poslove, oni treba da se zovu finim nekim nazivom. Ali u suštini ako reč prosto ukazuje na radnika gosta ja ne vidim zašto bi je trebalo menjati, jer inače mislim termine od pripisanih značenja pre treba čistiti nego praviti nove i nove jer se novi uvek popune određenim značenjem.

Kada gastarbajteri definišu sebe kao "stranac i ovde i tamo ili ni tamo ni ovde" to ne znači da oni nigde ne pripadaju nego da na različite načine pripadaju u obe zajednice, da su na drugačije načine prihvaćeni (odnosno neprihvaćeni). Navike koje su usvojili ili novac koji su stekli na neki način ih distancira od zajednice, a i oni sami prave ponekad tu distancu. Na takav način, oni grade sopstveni život, sopstveni otpor ali istovremeno i sopstveni doprinos kulturama u kojima žive. Samo što je to na različite načine prepoznato, u filmu je to prepoznato kroz podsmeħ i karikaturu. Neki drugi autori ukazuju na njihov doprinos, odnosno u naučnim radovima se ukazuje da Srbija opstaje

zahvaljujući gastarbajterskim doznakama i inostranom prilivu novca (v. npr. Nikolić 2009; Marković 2005).

Gastarbajteri kao "izvozni proizvod" Srbije

Ekonomski uticaj doznaka na opstanak srpskog društva je neminovan. Vasiljević izdvaja nekoliko motiva kod migranata za slanje doznaka: pomoć porodici u zemlji porekla; finansiranje izgradnje i renoviranje kuća ili kupovine stanova; finansiranje imovine za sticanje prihoda (poslovni i stambeni prostor); za otpočinjanie ili investiranje u poslovne poduhvate; filantropski motiv (pomoć crkvi, lokalnoj samoupravi) (2009, 206). Prema podacima iz Ministarstva za dijasporu, priliv doznaka za 2009. godinu je bio oko pet milijardi dolara (Бобић 2009, 363), što je samo primer koliko novca "neprimetno uđe" u Srbiju. S tim u vezi, doznake su "duži niz godina bile osnovno sredstvo pokrića deficita platnog bilansa" (Vasiljević 2009, 209). Kako Vasiljević ističe, "iako je priliv doznaka u Srbiju obiman i konstantan, veoma malo primljenog novca je investirano u razvoj; osnovni oblici upotrebe doznaka bili su lična potrošnja, neproduktivno investiranje i imobilizovanje u gotovinskom obliku ("ispod slamarica") (2009, 202). Prema empirijskim rezultatima, motivi srpskih migranata za slanje doznaka su potrošnja, pokriće medicinskih potreba porodice, troškovi školovanja, izdržavanje dece i investiranje u zgrade i zemljište (Vasiljević 2009, 207).

Kada su u pitanju ekonomski doprinosi gastarbajtera, oni ne uključuju samo slanje novca svojoj porodici, već svaka njihova investicija (renoviranje i izgradnja kući, organizacija svadbi, krštenja i dr. proslava) uključuje upošljavanje čitave jedne armije ljudi iz tog regiona (v. Анто-нијевић 2000).

– Čitava severoistočna Srbija nema razvijenu infrastrukturu, jedino priliv tog novca od gastarbajtera koji oni ostave prilikom svog boravka ovde. Od toga se živi u tom kraju. Čitav taj kraj ne bi mogao da opstane da nema priliva tog novca koji dolazi iz inostranstva. I nisu samo gastarbajterske svadbe u pitanju. Iako se danas manje gradi nego pre, upošljavaju se i građevinski radnici i preduzetnici koji su u lokalnu. Zatim materijali, oni neke stvari donose iz inostranstva ali dosta toga kupuju i ovde. Pošto imaju dosta svojih starijih koji žive u Srbiji – ostavljaju im novac, ti stariji preko godine žive na osnovu tog novca, i koriste ga i u trgovini i za lekove i za druge rashode. Ostavljaju im novac i za medicinsku pomoć i brigu. Tako da ne može da se kaže da su to samo svadbe, čak su svadbe i jedan manji deo što se trošenja novca tiče, više su to tako te svakodnevnih stvari.

Jedna studentkinja koja živi u kraju gde ima dosta gastarbajtera istakla je da se u poslednje vreme mnogo manje nego ranije organizuju velelepne svadbe na koje se poziva celo selo, već se danas na gastarbajterske svadbe isključivo pozivaju drugi gastarbajteri.

Mogu da primetim tu tendenciju, mada nisam sigurna da li je to striktno što se tiče gastarbajtera ili inače ljudi kada prave

svadbe to rade. Danas se više gleda ekonomski aspekt, dakle ono što će se dobiti prilikom organizovanja te svadbe. Tako da se dosta pozivaju ljudi koji su iz inostranstva da bi se više novca dobilo. Gastarbajterske svadbe mogu da budu iz tog razloga usmerene samo da se pozivaju zvanice koje su same gastarbajteri. Činjenica je da su 90 % zvanica ljudi iz inostranstva.

Pitanje evropeizacije i potencijalnog modernizacijskog uticaja gastarbajtera

Pitale smo studente šta misle o tome da li su gastarbajteri svojim drugačijim ponašanjem i navikama koje su stekli životom i radom u zapadnoevropskim zemljama uticali na modernizaciju, odnosno evropeizaciju tih mesta. Studenti su većinom smatrali da gastarbajteri nisu uspeli da značajnije utiču na promenu ponašanja ili vrednosti kod lokalnog stanovništva, s obzirom na to da kratko vreme provode u Srbiji. Taj aspekt privremenog boravka u Srbiji koji ne omogućava njihovo trajnije ulaganje u zemlji ili značajniji uticaj na lokalno stanovništvo, uočili smo tokom terenskog rada u okolini Kučeva (v. Antonijević 2011, 1024-1025). Uticaj gastarbajtera u lokalnoj sredini vezuje se isključivo za ekonomski aspekt, činjenicu da su materijalno pomagali (tj. da i dalje svojim doznakama pomažu) ta mesta.

– U mom gradu ima jedan bračni par koji je došao iz Francuske. Sve što su oni pokušali da urade po pitanju popravljanja

kvaliteta života nije prošlo među lokalnim stanovništvom. Da li su oni sami doživeli ili ne evropsku katarzu to nije ni bitno. Taj bračni par konstantno ima problem sa tim smećem koje drugi ljudi neprekidno bacaju u taj deo koji su oni ogradili. Njihove komšije na to kažu 'ma šta, oni su sad došli i sad će on meni tu nešto, šta me briga ja tu bacam godinama'. Tako da mislim da veći efekat možda mogu da ostvare jedino ako ih ima više, ili ako su angažovani jako u nekim drugim sferama.

– Problem je što oni nisu zapravo tu. Zbog toga ne mogu da u većoj meri utiču na lokalno stanovništvo koje je ostalo u Srbiji. Oni sami jesu dosta prihvatili od zapadno-evropske kulture, odnosno od kulture zemlje u koju su otišli. Dosta toga su poprimili, u ponašanju, u odevanju, u mnogim aspektima. Međutim oni ne žive ovde tokom cele godine tako da ne mogu da utiču u nekoj većoj meri na lokalno stanovništvo. O uticaju bismo mogli jedino da govorimo samo ako bi se oni vratili u Srbiju za stalno, tek onda bismo mogli da utvrdimo da li oni utiču na lokalno stanovništvo. Gastarbajteri utiču u ekonomskom smislu na opstanak onih koji jesu tu ali da je došlo do te neke evropeizacije onih koji su ostali u Srbiji, nije. Ne može da se uoči uticaj u tom nekom kulturnom smislu.

Potencijalne istraživačke teme

Tokom radionice pitale smo studente koja istraživačka pitanja bi njih zanimala u slučaju kada bi se oni bavili proučavanjem fenomena privremenih radnih migracija. Koja su to, prema studentima, pitanja i problemi u vezi gastarbajtera, koja bi valjalo antropološki istražiti? Studenti su istakli da gastarbajteri sami po sebi nisu "intere-

santan"/"zanimljiv" predmet proučavanja, već da su to pre odnos između gastarbajtera i lokalnog stanovništva (kao i predstave koje lokalna zajednica ima o gastarbajterima), sličnosti i razlike između gastarbajterskih migracija i emigracije mladih naučnih kadrova, politika države prema gastarbajterima itd.

– Kako bismo ih proučavali? Meni je u ovom slučaju zanimljivije kako društvo njih vidi ili slično i zašto je to tako, nego šta zapravo oni jesu ako nešto jesu. To mi je zanimljivo u poređenju sa fenomenom tzv. "odliva mozgova", na koji način se prave prilazi o ljudima koji su otišli u inostranstvo sa doktoratom ili su tamo doktorirali i postigli, ili navodno postigli nešto, i o ljudima koji su otišli u inostranstvo i doneli lavove i ne znam šta. Koja je materijalna korist za državu i od jednih i od drugih, i koja je korist za tzv. imidž grupe?

S obzirom na to da tokom školovanja u okviru obaveznog studijskog kurikuluma studenti nisu bili u obavezi da čitaju literaturu o gastarbajterima, zanimalo nas je da čujemo njihova lična iskustva i promišljanja koja nisu oblikovana različitim naučnim teorijama. S druge strane, pretpostavljamo da nismo pustile film "Stranac ovde, stranac tamo", postoji verovatnoća da bi i sam tok diskusije bio drugačiji. Gastarbajteri, odnosno "radnici na privremenom radu" i dalje pokreću niz pitanja, povezanih s ekonomskim, kulturnim, društvenim i političkim aspektima u Srbiji. Priliv doznaka, gastarbajterska materijalna kultura, ne/prihvaćenost u lokalnoj zajednici u Srbiji i inostranstvu, kao i politički aspekti odlaska iz zemlje su samo neki od pitanja pokrenu-

tih na ovoj radionici na kojoj smo se, u saradnji sa studentima, osvrnuli na moguće istraživačke aspekte ove teme zaključujući da postoji potencijal među studentima za dublja istraživanja, pogotovo što većina ima iskustva i poznanstva sa gastarbajterima.

Literatura:

- Антонијевић, Драгана. 2000. "'Сватовац' и гламурозна венчања—свадбени феномени у североисточној Србији". У *Животни циклус. Реферати бугарско-српског научног скупа 12-16. јуни 2000*. Софија: Етнографски институт с музеј при БАН. Београд: Етнографски институт САНУ, 251-264.
- Антонијевић, Драгана, Ана Банић Грубишић и Марија Крстић. 2011. Gastarbajteri – iz svog ugla. Kazivanja o životu i socioekonomskom položaju gastarbajtera. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 983-1011.
- Антонијевић, Драгана. 2011. Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta. *Etnoantropološki problemi* 6 (4):1013-1033.
- Банић Грубишић, Ана. 2011. Jedna drugačija gastarbajterska priča: Romi gastarbajteri – transnacionalna manjina u transmigraciji. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1035-1054.
- Бобић, Мирјана. 2009. Дијаспора као економски и социјални капитал Србије. *Социолошки преглед* XLIII (3): 361-377.
- Братић, Добрла и Мирослава Малешевић. 1982. Кућа као статусни симбол. *Etnološke sveske* IV: 301-309.
- Ковачевић, Иван и Марија Крстић. 2011. Između istorije i savremenosti: antropološko proučavanje gastarbajtera u 21. veku. *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 969-982.
-

- Marković, Predrag. 2005. Gastarbeiters as the Factor of Modernization in Serbia. *Istorija 20. veka 2*: 145-163.
- Nikolić, Goran. 2009. Efekti iseljeničkih doznaka na ekonomski razvoj Srbije. *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* VII (4): 69-84.
- Ромелић, Живка и Стојановић, Марко. 1989. Неки елементи културе гастарбајтера њердапских насеља. *Етнологије свеске* X: 197-202.
- Vasiljević, Branko. 2009. Uticaj doznaka na ekonomski i socijalni razvoj u Srbiji. *Godišnjak FNP*, 201-213.
- Vertovec, Steven. 1999. *Conceiving and Researching Transnationalism*, 1-14. Dostupno na <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/conceiving.PDF> [11 Nov 2011]
- Vuksanović, Gordana. 1997. *Na putu do kuće. Studija o domaćinstvima i porodičnim odnosima povratnika sa rada u inostranstvu*. Novi Sad: Odsek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Filmografija:

- Mandić, Sandra. 2007. *Stranac tamo, stranc ovde*. Dostupno na: http://www.b92.net/video/video.php?nav_category=928&nav_id=346209 [20 Maj 2011]

Sadržaj

Бојан Жикић	
Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе. <i>Увод у истраживање и прелиминарни резултати</i>	7
Dragana Antonijević	
Теоријско-hipotetički оквир за проучавање културног идентитета гастарбајтера	27
Danijel Sinani	
Religija, kulturni identiteti i nematerijalna kulturna baština	43
Marija Ristivojević	
Grad kao izvorište kulturnih identiteta	57
Marko Pišev	
Balkanizam i osmansko kulturno nasleđe u savremenoj Srbiji: između negacije i autoegzotizacije	73

Ana Banić-Grubišić

- Kulturni identitet kao afirmacija manjinske grupe:
romski hip-hop 93

Ivana Gačanović

- Evropa kao izvorište kulturnog identiteta i
vrednosti kao normativnog okvira 111

Mladen Stajić i Danijel Sinani

- Alternativna religioznost i kulturni identiteti 129

Ljubica Milosavljević i Miloš Milenković

- "Pridodato u prevodu": nematerijalno kulturno
nasleđe u prevođenju i primeni evropskih politikâ
doživotnog obrazovanja u Republici Srbiji 147

Ana Banić Grubišić i Marija Krstić

- Radionica "Gastarbajteri – šta znamo o njima?"
Istraživanje stavova/predstava studenata etnologije
i antropologije o gastarbajterima 179

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čika Ljubina 18-20. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka. Beograd 2011.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497.11)"20"(082)

316.74:2(497.11)"20"(082)

KULTURNI identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe / uredio Bojan Žikić. – Beograd : Srpski genealoški centar, 2011 (Beograd : Srpski genealoški centar). – 200 str. ; 17 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 62)

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-83679-79-9

a) Културни идентитет – Србија – 21в – Зборници b) Популарна култура – Антрополошки аспект – Србија – 21в – Зборници c) Верске заједнице – Социолошка истраживања – Србија – 21в – Зборници

COBISS.SR-ID 188553996